

A HONISMERETI MOZGALOM ÉS A KÖZGYŰJTEMÉNYEK

*A rovatban közölt írások a XXVII. Honismereti Akadémián
elhangozott előadások szerkesztett szövegei*

A helyismereti kutatás és a levéltár kapcsolata

A magyar levéltárak története a középkorban indul a királyi kápolna mellett kialakult kincstárban, amelynek levéltári része tovább fejlődött archívummá az udvari hivatalok szaporodásával. Később létrejöttek a vidéki levéltárak is: előbb a káptalanok, mint hiteles helyek mellett, majd a városok és a megyék is létrehozták levéltáraikat, ahol a conservatorok kezelték az iratokat. Ezek a levéltárak azonban nem a maiak módjára működtek. A jogbiztosító iratokat őrizték és védtek, ugyanis ha egy adomány- vagy osztálylevél elveszett, az a birtok elvesztésével járt, mivel az illető nemes másképp nem tudta igazolni birtoklásának jogi alapjait. Az említett ok, a jogbiztosítás igénye hozta létre a levéltárakat, amelyeknek mára több funkciójuk lett.

A romantika korának szellemisége és érzelemvilága a múlt felé fordította a korabeli értelmiség figyelmét. Nemcsak nagyszerű regények születtek ebben az időben – mások mellett gondoljunk Walter Scott, Victor Hugó, valamint báró Jósika Samu és Jókai Mór munkásságára –, hanem a múlt történetét kutatva a história iránt érdeklődők is felfedezték a levéltárat, ahol fontos iratok találtak, amelyeket böngészve áradt feljűk az elmúlt idők eseményeinek sora és hangulata. Ezzel kezdődött az újkori történetírás a múlt század első felében. Eme, a levéltárakkal szemben kialakított igény a későbbiek során egyre nagyobb méretű lett. Az addig elzárt intézményeknek kaput kellett nyitniuk a társadalom felől érkező elvárások kielégítésére és kiszolgálására. A levéltárosok szemléletének változása együtt járt a fenti igények megjelenésével. Megfogalmazták, hogy az őrzött dokumentumoknak jogbiztosító értékük mellett igazgatási és történeti értékük van, amelyek közül az utóbbi a legfontosabb, és azokat az iratokat, amelyek e kategóriába kerülnek, selejtezni tilos. A kategória meghatározása nem könnyű, állandó viták kísérik körét és kereteit.

Mielőtt rátérnénk a levéltárat ma használók, így a honismeretet művelő megszállottak levéltárban forgolódása lehetőségeinek bemutatására, nézzük meg, hol, milyen levéltárakban lehet ma adatokhoz jutni. A polgári társadalom kialakulásával egyidőben létrehozták azt az intézményrendszert, amely szükségesnek bizonyult az állam működéséhez. Így született meg az Országos Levéltár 1875-ben, és nemcsak a törvényhatóságok: a megyék és a törvényhatósági jogú városok, hanem a rendezett tanácsúak, és a községek is tartottak fenn levéltárat, továbbá levéltárakat létesíthettek magánszemélyek, szervezetek és testületek is.

Az orientális szocializmus beköszöntével – a múltat végképp eltörölni jegyében – a végletekig centralizálták a levéltári hálózatot is. A Levéltárak Országos Központja alá tartozott az Országos Levéltár, amelyet később kettéválasztottak, és létrehozták a szintén odatartozó megyei levéltárakat, amelyek az összes, a megyék területén keletkezett iratokat őrizték. Az egyházi levéltárakat szigorúan ellenőrizték és csak külön engedéllyel voltak kutathatók. Létrehozták a Párttörténeti Intézet Archivumát, valamint megyénként a pártlevéltárakat, amelyekbe legalább ilyen nehéz volt bejutni az egyszerű kutatónak. A helyzet később annyiban oldódott, hogy fióklevéltárak nyitását engedélyezték – amelyek jobbára városi levéltárként működtek – a megyei levéltárakon belül, a megyei levéltárakat pedig az illetékes tanácsok joghatósága alá

rendelték. Ezzel oldódott a nagymértékű centralizáció. 1990 után helyreállították az Országos Levéltár egységét, számos helyen a megyei levéltárakból városi levéltárak váltak ki. Az 1995. évi 66. tv., a levéltári törvény a fentiek mellett a közlevéltárak közé sorolta még az állami szaklevéltárakat (pl. Hadtörténelmi, KSH, egyetemi levéltárak) és az Akadémiai Levéltárat. A nyilvános magánlevéltárak közé tagolták a társadalmi szervezetek és a pártok levéltárai mellett az egyházi levéltárakat. Ilyen módon ma nyolcvannál több levéltár működik az országban. Minden levéltár a saját illetékességi körében és területén gyűjti és tárolja az iratokat.

A továbbiakban arra keresünk választ, milyen módon, milyen kialakult formák között léphetnek a helytörténet-kutatók kapcsolatba a levéltárakkal, és miben támaszkodhatnak a levéltárak ezekre a kutatókra, azaz hogyan áll a helytörténeti kutatás a levéltárakban. Míután létrejöttek a modern idők levéltárai, a szakmai tevékenység (iratképzők ellenőrzése, iratbegyűjtés, rendezés, selejtezés, segédletek készítése) mellett az idők folyamán – a szakzsargon elnevezésével élve – kialakultak a közművelődési és kutatási tevékenység formái. Állandó és egy-egy ünnepi alkalomra rendezett kiállítást minden levéltár készített már. Még többször fordult elő, hogy levéltárak más intézményekkel együtt mutatták be anyagukat. A közös kiállítások még jobban vonzzák a látogatókat, mert az iratok mellett bemutatott tárgyak attraktívvá teszik a csak dokumentumokat bemutató kiállításokkal szemben. A honismereti mozgalomban résztvevő kollégák ne csak látogassák ezeket a kiállításokat, hanem tervezzenek közös kiállításokat a levéltárakkal intézményeik, iskoláik számára, és azokat a munkahelyükön népszerűsítsék.

A levéltári dokumentumok közreadásának másik formája a napi- és hetilapokban való megjelentetés, amelyet annak a szituációnak a leírása kísér, amelyben az illető forrás keletkezett. Az efféle közlések iránt nagy az olvasói érdeklődés, ugyanis a távolabbi és közelebbi múlt egy-egy darabját jelenítik meg mindenki számára érthető, kézzelfogható formában. Ne csak olvassák ezeket, hanem próbáljanak írni, közzétenni hasonlókat. A levéltárak az önkörművelődésére állnak, pusztán az a nem is kis kérdés, mennyire hajlandó ezeket a piac-orientált sajtó nyilvánosságra hozni. Ám ott vannak helyettük a már nagyon sok helyen életre kelt heti vagy havilapok, amelyek a globalizálódó világban, nagyon helyesen a lokalitást képviselik, amely a megtartó és kötődő közlők közül az egyik legfontosabb. Különösen ma, amikor egyre ritkábbak azok a pillanatok, amikor a családokban időt szakítanak a magántörténelemre, a családtörténetre. Szívfájdalommal nézem azokat a holland és német levéltárakat, ahol család-kutatók szárai keresik múltjukat az anyakönyvek mikrofilm tekerceit pörgetve, és nemcsak a nemességüket, hanem általában a múltjukat próbálják megtalálni búvárkodásukkal.

Az említett dokumentum-közlésekből és a megyei történeti olvasókönyvekből fejlődtek ki azok a helyismereti olvasókönyvek, amelyeknek számos szép példányát vehettük kezünkbe. Az igazán jól sikerültek azok, amelyeket aktív és írni kész helyismerők, levéltárosok vagy más szakemberek készítettek. A legjobbak nemcsak a dokumentumot és a szituáció leírását, valamint a forrás lelőhelyét és az esetlegesen hozzákapcsolódó szakirodalom listáját tartalmazzák, hanem a forrásra vonatkozó kérdéseket is, amelyeket csak szaktanárok állíthatnak össze hitelesen. Ezekkel mankót nyújtanak azoknak a kollégáknak, akik bár történelemtanárnak mondják magukat, de a helyet, ahol élnek, nem ismerik. Nem történelemtanárok ők, csak történelem szakon végeztek. Mert a családtól, a lakóhelyüktől kiindulva kell kitekintenünk a nagyvilág felé, és akik az alapot sem ismerik, ugyan mire építenek? Az említett könyveket tehát nemcsak tanítanunk kell, hanem közreműködhetünk összeállításukban. Ha már van ilyen, az általunk a levéltárban talált, szívünkhöz közelálló forrásokkal és azok elemzésével ki is egészíthetjük azt saját örömünkre.

Az írásos formák mellett a levéltárosok a kutatáson alapuló ismeretterjesztés szóbeli formáit is művelik. Az ismeretterjesztő előadásoknak, levéltári estéknek nagy hagyománya van. Számos formában és variációban végzik az ország nagyobb részén. Évfordulókhoz, időszerű kérdésekhez, megemlékezésekhez kötődnek, országos jelentőségű és helyi eseményekről egyaránt szólnak. Sajátos formájuk a *levéltári óra*, amelyet levéltárosok általános- és középiskolás diákok számára tartanak. Ha kéri, nemcsak történeti, helytörténeti, hanem a segédtudományokkal összefüggő, vagy ilyen témájú előadások tartására ugyancsak nyílik lehetőség. Előfordul iskolai történelemszakörök patronálása is. A levéltári órák megtartásához eddig nem egy módszertani útmutató készült. Somogy megye levéltára például iskolai füzet-sorozatot

adott ki e témakörből. E műfajt nem csak mi műveljük, tőlünk nyugatra ugyancsak fontosnak tartják a levéltár és az iskola kapcsolatát, amely sohasem intézményes, létrejött és megvalósulásának minősége odafigyelő és azt fontosnak tartó tanárokon és levéltárosokon múlik. Sajnos, környezetemben úgy veszem észre, a kényelem lassan elorsvasztja a szép kezdeményezést.

Az ilyen jellegű helyismereti órákra, ha van idejük, a szaktanárok is felkészülhetnek a levéltári anyag alapján. A levéltárosok rendelkezésükre bocsátják azokat.

A levéltárakban folytatott helyismereti kutatás klasszikusnak mondható műfaja az iratok egy bizonyos témában való átnézése, és a bennük rejtőzködő adatok kigyűjtése után helytörténeti témájú tanulmányok készítése. A kutatás módszereit el kell sajátítani, bonyolult folyamat, nem is lehet róla egy előadás keretében szólni, a gyakorlatban kell megtanulni. Ha egy témát nagyon szeretünk, meg kell győződnünk arról, hogy van-e hozzá egyáltalán anyag. Ha nincs, talán lehetőségünk van beszerezni hasonlót, más levéltárakból. Létezik, de akadozik a levéltárközi kölcsönzés. Az Országos Levéltár már egyáltalán nem kölcsönöz iratokat, a helyben kutatás viszont az utazás miatt igen költséges. Azért is fájdalmas dolgok ezek, mert a vidék lassan kiszorul a központi anyag kutatásából, hiába tartalmaz oly sok helyi vonatkozást.

A legtöbb területi levéltár évente levéltári napokat tart, ahol mód nyílik a honismerők számára is új kutatási eredményeik bemutatására előadások formájában. A helytörténet ezen ünnepeit a levéltárak más-más formában valósítják meg. Megrendezésükre irányelveket nem célszerű megfogalmazni. Számunkra a Csongrád Megyei Levéltárban a legkedvesebbek a falunapok, amikor az előadásokra összesereglenek a helyiek, és hozzászólásaikkal megleghangulatú délelőttök telnek el. A program helyi jelesség sírjának, vagy eseményhez kapcsolódó emlékmű megkoszorúzásával és megemlékezéssel fejeződik be. Általában kérik, minél hamarabb kerítsünk alkalmat újabb programra. Szívesen teszünk eleget a kéréseknek, ugyanis ma mint-ha megfélemedtek volna a kisebb településeken élő emberek szellemi gondozásáról, pedig a munkától hajszolt és a kínzó napi gondoktól szenvedő embereknek igényük van arra, hogy időnként felemeljék a fejüket, szétnézzenek nemcsak a nagyvilágban, hanem saját és lakóhelyük múltjában is.

A helyismerők egy része kutató, és a kutatók egy része helyismerő. Dolgozataikat többen a levéltárak gondozásában megjelenő tanulmánykötetekben adják közre. E jobbra az 1960-as években indult sorozatok rangot vívtak ki maguknak, már a helytörténet kincsesbányái lettek. Első példányaik már ritkaságszámba mennek, még mindig keresik őket. A gondosan elkészített forrásközlések élete száz évnél is több, de a jó tanulmányok ugyancsak megérik ezt a matuzsálemi kort. Ne mondjunk le a kutatásról, a levéltárak pedig mindig megtalálták és megtalálják a módját a dolgozatok közreadásának.

A levéltárakban a legtöbben a XIX. századot kutatják, de jelentős a száma a századunk közepéig terjedő időszak bűvárainak is. A korábbi időszakokkal és a hozzánk időben legközelebb álló korokkal foglalkozók száma egyaránt csekély. Az előbbit magyarázza a nagy tudományos műveltség meglétének a szükségessége, az utóbbit talán a félelem, az óvatosság érzése, és az utat kijelölő alapművek hiánya okozza. Elmondhatjuk: ma kevésbé ismerjük közelmúltunk történetét, mint a korábbi századokét. Kérem, fogjanak hozzá a munkához, tüntessék el a korszak fehér foltjait a történelmi ismereteinkből, sok érdekességet találnak az iratokban, központi eligazítás pedig ez ügyben nem lesz. Az első eredmények: a II. világháború hőseinek és az áldozatok listáinak elkészítése és kiadása, valamint az 1956-os forradalom eseményeinek feltárása mellett semmit sem tudunk a tíz éve kezdődött nagy átalakulásról, a gazdaság ágazatairól és másokról. Ma lassan elszökünk az aprólékos, hangszerzorgalmú adatgyűjtéstől, pedig csak a jól dokumentált munka időtálló. Vágjanak bele hát, nem kell hozzá más, mint jószerecse és jó tudósi, kutatói resolutio.

Blazovich László